

МССЦ

БЕОГРАД

12–15. IX 2007.

НАУЧНИ
САСТАНАК
СЛАВИСТА
У ВУКОВЕ
ДАНЕ

ГРАМАТИКА И ЛЕКСИКА –
ДЕСКРИПТИВНИ И НОРМАТИВНИ
ПРИСТУП

БЕОГРАД, 2008.

37 / 1

Стана Ристић
Београд

ЛЕКСИЧКО-ГРАМАТИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЗАМЕНИЦЕ ЈА СА АСПЕКТА ВЕРБАЛНИХ АСОЦИЈАЦИЈА

У раду је на основу корпуса Асоцијативног речника српског језика (2005) сачињен модел вербално-семантичког и когнитивно-прагматичког плана асоцијативног поља личне заменице ЈА и представљене су њене лексичке и граматичке карактеристике на вербално-семантичком плану.

1.0 У раду су на основу Асоцијативног речника српског језика (2005) представљене оне лексичко-граматичке и друге карактеристике заменице ЈА које се испољавају у њеном асоцијативном пољу, а које нису представљене у досадашњим традиционалним и другим приступима заменичким речима.¹

1.1. Корпус асоцијативног речника заснован је на когнитивном приступу, па на нов начин, преко вербалних асоцијација, показује међусобно прожимање граматике и речника, као и повезаност граматичко-семантичког плана са језичком сликом света и прагматичким елементима комуникације.

1.2. Циљ истраживања је да се да прилог и подстицај изради асоцијативне граматике српског језика², у којој ће, с обзиром на њену оријентацију на комуникативни план, заменичке речи, па и лична заменица ЈА, имати своје значајно место.

2.0. Пре него што заменица ЈА буде представљена у асоцијативном пољу, истаћи ћемо њене карактеристике, представљене у консултованој литератури, које су релевантне за тему рада.

2.1. У досадашњим приступима истицана је универзалност заменичких речи у језицима, њихова деиктичка природа и хетерогеност као врсте речи

¹ Резултати добијени на овако ограниченом корпусу представљају само индикативне показатеље за појаве из домена вербалних асоцијација и асоцијативне граматике српског језика. Корпус је ограничен јер је заснован на недовољном броју испитаника, на асоцијацијама ограниченог узорка популације, студентске и ђачке, и представља асоцијације једног смера: од стимулуса ка реакцијама. Наведена ограничења не умањују значај овог пионирског подухвата, израде првог асоцијативног речника српског језика и његових теоријско-методолошких оквира, као ни заслугу његових аутора, који су овим делом задужили српску лексикографију и лингвистику.

² Овде се има у виду граматика пасивног типа која се структурира на бази асоцијативно-вербалне мреже, а не на бази текстова (исп. Караулов 1993 и Караулов 1999: 51–52).

(Клајн 1985: 12–22). Велика учесталост личних и још неких врста заменица, потврђена у фреквенцијским речницима, представљана је као показатељ њихове централне улоге на граматичком и комуникативном плану.³ По Н. Шведовој, заменица првог лица спада у основне одређене заменице⁴ заједно са осталим личним заменицама и заменицама *ко, шта, што, чији, какав, када, где, куда, оtkуда, одакле, докле, колико, који, како, зашто, због чега*. Оне су у општој класификацији издвојене у прву групу од укупно пет група, а даље се разврставају на мање парадигме системски уређене (Шведова 1998: 9–14). Деиктичка природа⁵ заменице ЈА, како је утврђено у досадашњој литератури, испољава се у њеној функцији упућивања на референте, учеснике ситуације, на основу чега се сврстава и у класу индексичких речи, шифтера, јер, као и друге јединице ове класе, нпр. прилози *овде, сада, тако*, реализује значење у конкретној комуникацијској ситуацији. Ово демонстративно егзофорично упућивање на референте, за разлику од анафоричког и катафоричког упућивања⁶, учинило је да се референцијалност заменице ЈА одређује као семантичка а не као граматичка категорија. Заменица ЈА у реченици заузима позицију актаната као и именице, па је на основу наведених и других карактеристика, заједно са још неким заменицама, сврстана у парадигму именичких заменица (Клајн 1985: 33–34, 40–43, 45–46); (исп. и Стевановић 1975: 272–311; Милер 2004: 57–58; Станојчић – Поповић 2004: 97–101).

3.0. Асоцијативно поље заменице ЈА, представљено у Асоцијативном речнику, пружа могућност да се утврде још неке битне карактеристике и правила функционисања ове личне заменице, чиме би се могао допунити и/или кориговати њен досадашњи лексикографски и граматички опис. У терминологији асоцијативне граматике ова правила се означавају термином **стандардне аналошке процедуре**, и помоћу њих ће у овом раду бити представљено функционисање заменице ЈА на вербално-семантичком — граматичком плану. У складу са овим правилима разматрано је функционисање заменице ЈА у асоцијативно вербалној мрежи на основу анализе односа у пару стимулус — реакција, који представља основну јединицу асоцијативне мреже и асоцијативне граматике. Утврђено је да се ти односи реализују у сва три језичка плана: вербално-семантичком, когнитивном и прагматичком плану.⁷

3.1. На вербално-семантичком плану стандардним аналошким процедурама и бројчаним показатељима утврђивана је закономерност асоцијативне повезаности других врста речи и других заменица са личном заменицом ЈА, као и степен граматикализације односа у пару стимулус — реакција. Једини-

³ О учесталости употребе личних заменица, па и заменице ЈА, и о условљености учесталости синтаксичком функцијом, писаним и говорним језиком и функционалним стилем у појединим језицима в. Кордић 2002: 12–14.

⁴ О одређености с обзиром на перспективу говорника, као битних карактеристика личних заменица, в. Кордић 2002: 11.

⁵ О најбитнијим карактеристикама деиктичних језичких средстава в. и Клајн 1985: 45–46 и Кордић 2002: 11.

⁶ В. и Кордић 2002: 14–18.

⁷ Когнитивни и прагматички план асоцијативног поља заменице ЈА, због ограничености обима неће бити посебно разматран у раду него само у оним елементима који мотивишу јединице граматичког плана.

це вербално-семантичког — граматичког плана издвојене су на основу реализоване и потенцијалне граматичке повезаности стимулуса и реакције, без обзира на њихову могућу мотивисаност когнитивним и прагматичким факторима, али ће и таква мотивисаност, у најопштијем виду, бити представљена у анализи ових јединица. Тако су у овом делу асоцијативног поља представљени парови у виду реализованих граматичких јединица, синтагми и реченица – синтаксема, типа: ЈА → *и само ја, а можда и ми, и нико друїи*; ЈА → *мислим, волим, сам луд, имам кола, куїујем їоклоне* и сл. и потенцијалних јединица које се простим трансформацијама у једном кораку могу превести у регуларне јединице, синтагме и реченице, типа: ЈА → *љубав, живоїї* (у љубави, у животу), ЈА → *неко, они* (и неко, и они); ЈА → *бојажљива, естїрадна звезда* (сам бојажљива, естрадна звезда), ЈА → *заменица* (је заменица), ЈА → *моја маленкосїї* (је моја маленкост) ЈА → *їлаве очи* (имам плаве очи), ЈА → *сїорїї, їрчање, балейї* (волим спорт, ...), ЈА → *идентїїїїейїї* (значи идентитет) и сл. Као што показују примери, потенцијалне синтагме се преводе у регуларне повезивањем стимулуса и реакције везником *и* или променом асоцијата из форме леме у падежни облик, а потенцијалне реченице додавањем универзалних предиката *јесам* (његових краћих облика), *имам, волим* и *значи* или превођењем глаголских асоцијата у форми леме у неки глаголски облик, типа: ЈА → *мислиїїи, волеїїи* (мислим, волим) и сл. Степен граматикализације парова у асоцијативном пољу утврђиван је на основу односа броја и учесталости реализованих и потенцијалних синтагми и реченица.

3.2. Јединице вербално-семантичког плана могу бити мотивисане и факторима когнитивног и прагматичког плана, па ће се аналошким процедурама утврђивати видови асоцијативне повезаности јединица у пару језичком сликом света, прецедентним текстовима, социјалним, психичким карактеристикама и културним обрасцима и стереотипима.

4.0. У даљем излагању, на основу сачињеног модела (в. прилог на крају рада), биће представљено асоцијативно поље заменице ЈА само на граматичком плану, и то у оквиру следећих сегмената: утицаја морфологије (семантике) стимулуса, синтагми (реализованих и потенцијалних), реченица (реализованих и потенцијалних), реакција одговора и фонетско-фонолошке и графемске мотивације. У овом делу асоцијативног поља заменица ЈА реализује два типа односа са асоцијатима: синтагматске и парадигматске односе. У парадигматским односима јавља се заменица ЈА са другим личним односно именичким заменицама, јер су јединице у пару супротстављене по морфолошким категоријама својственим тој врсти речи: ЈА → *ти*, ЈА → *он, она*, ЈА → *ми*, ЈА → *неко*, ЈА → *ко*, ЈА → *ништа* и ЈА → *себе*. Са другим асоцијатима, па и са личним заменицама, мотивисаним граматичким везама, заменица ЈА реализује синтагматске односе.

4.1. Најпре ће бити представљен степен граматикализације односа у паровима асоцијативног поља заменице ЈА. На основу бројчаних показатеља утврђено је да је степен граматикализације веома мали у односу на укупан број различитих реакција, 311, и на веома широку лексичку дисперзију. У целини гледано број реализованих синтаксема је 56 са учесталошћу 162, док је број

потенцијалних синтаксема 159 са учесталошћу 437. У сегменту синтагми, као и у целом асоцијативном пољу, преовлађују деграматикализоване јединице, па у бројчаном износу имамо 14 реализованих синтагми са укупном учесталошћу 48 према 26 потенцијалних синтагми са укупном учесталошћу 156. Кад су у питању реченице, и код њих је много већи број потенцијалних реченица, укупно 133, са учесталошћу 279, док је број реализованих реченица 40 са укупном учесталошћу 114. Већину их чине парови са глаголима асоцијатима (в. сегмент реченице у моделу).

Грамаатикализоване синтаксеме реализују само парови са заменицама реакцијама, и то у виду напоредних и зависних синтагми, и парови са глаголима реакцијама у виду реченица. Степен грамаатикализације парова са глаголима је највећи, скоро стопостотан, јер се само три глагола јављају у форми леме и са стимулусом реализују потенцијалне реченице, док сви остали глаголи са стимулусом реализују реченице. Код заменица тај број је нешто мањи; укупан број синтагми је 12 а учесталост 46, јер се заменице као реакције јављају у знатном броју под утицајем морфологије или семантике стимулуса, и то у укупном броју 17 и са учесталошћу 178. Именице које су у асоцијативном пољу најбројније, 180 са учесталошћу 362, реализују само потенцијалне синтаксеме са стимулусом, и то најчешће потенцијалне реченице 2 и 3, а мали број се јавља и у сегменту потенцијалних синтагми (в. модел). Иначе, именице асоцијати у неграматикалованим паровима покривају углавном когнитивни план асоцијативног поља заменице ЈА.

5.0. Под утицајем морфологије и семантике стимулуса, заменице ЈА, у вербалним асоцијацијама носилаца српског језика, као реакције реализују се скоро све врсте заменица: личне, присвојне, упитне, неодређене, одричне и придевска заменица *сам*; затим прилози: *сада* и *другачије* и партикуле *ејо* и (*иа*). Већина заменица јавља се у облику леме, као и стимулус, а неке од њих с великом учесталошћу: *џи* 71 (на првом месту по учесталости), *он* 35, на трећем месту, *сам* 22, а друге са мањом учесталошћу: *ми* 6, *они* 2, *неко* 2, *ко* 1, *нишџа* 1, *себе* 1. Реакција иста са стимулусом, такође, се јавља са великом учесталошћу, *ја* 26, као и латински облик ове заменице *ејо* 15.

5.1. Прво место по фреквентности заменице *џи* 71 и треће место заменице *он* 35 потврђују, иначе у литератури установљену, хијерархијску уређеност трочлане парадигме персоналности. По тој уређености заменица ЈА, која се означава као **ego-конституент** парадигме персоналности, супротстављена је заменици ТИ, као **tu-конституенту**, и заменици ОН, као **aliud-конституенту** парадигме персоналности, зато што се заменица ЈА у комуникацији реализује као конституент доживљавања света и као конституент упућивања на унутрашњи свет дискурса, док се друге две заменице *џи* и *он* у комуникацији реализују или као „доживљени“ конституенти или као конституенти упућивања на спољашњи свет. Међутим, велика фреквентност асоцијата *џи* указује да је ова заменица у асоцијативној мрежи ближа стимулусу ЈА него заменица *он* са мањом фреквентношћу, јер прве две заменице, као ego- и tu-конституенти, имају исти, деиктички карактер, док aliud-конституент има другачији, номинациони или форички карактер. Тако се прва два конституента односе на рефе-

ренте који су способни да комунизирају — на особе, а *aliud*-конституент нема референцијских ограничења па може да се односи на особе, ствари и догађаје (Јахнов 1999: 108).⁸

Повезаност заменичких конституената у трочланој парадигми значењем персоналноности и блискост ових заменица у асоцијативној мрежи илуструју и асоцијати у виду напоредних реализованих синтагми: *ЈА* → *и њи* 4, *и он* 1, *а можда и ми* 1 и потенцијалних синтагми: *ЈА* → *њи* 71, *он* 35, *ми* 6, *она* 3 (*ЈА* и *ти*, *и он*, *и ми*, *и она*). Асоцијативно поље заменице *ЈА* показује да је граматички систем личних заменица у асоцијативно вербалној мрежи организован не само у виду парадигматске уређености персоналноности него и у виду њихове међусобне синтагматске повезаности и да са становишта позиционог карактера асоцијативне граматике парови напоредних синтагми реализују исте реченичне конституенте као и самосталне заменице.

5.2. Заменице асоцијати јављају се у овом сегменту и у морфолошким облицима који нису мотивисани само синтагматском спојивошћу са стимулусом ни синтаксичким везама, него и морфолошким. То су падежни дужи и краћи облици заменице *ЈА*: *мени* 3, *ми* 6, *мене* 2; облици са знаком рода: лична заменица *она* 3 и присвојна заменица *моје* 7, *сама* и у синтагматском споју *само моје* 1.

5.2.1. Реализација падежних облика *мени*, *ми*, и њихова фреквенција осим морфолошким, мотивисана је семантичким и прагматичким разлозима. Значење заменица *ЈА* 2 у облику *ми*, *мени*, по Речнику САНУ, реализује се у виду четири подзначења, од који су три контекстуално или стилски маркирана. Облик *ми*, ређе *мени*, у присвојном значењу синонимичан је са заменицом *мој*: *ја и браї ми* (у значењу *мој браї*); затим се употребљава у заклетвама: *душе ми*, *сунца ми*, *їошїења ми*; у присном обраћању: *Добро ми дошао*, *Шїа ми радиш* и сл., *Не бој се їи мени нишїа*; и са ироничним, подругљивим значењем: *Ти си ми неки јунак/ћак/војник, а не смеш/ не знаш ...* и сл. Како показују последња три случаја употребе облика *ми*, *мени*, они се у асоцијативном пољу заменице *ЈА* могу представити и као фрагменти устаљених разговорних форми: заклетве, присног и ироничног обраћања, које су у виду прецедената сачуване у асоцијативној мрежи. Њихова појава у асоцијативном пољу заменице *ЈА* потврђује да су они централни чланови наведених устаљених форми и да персоналноност исказана заменицом *ЈА* у било којој позицији и форми представља основу и полазни оријентир комуникацијског акта.

5.2.2. С једне стране, ови, и други облици, употребе и функције персоналне заменице *ЈА*, исказују егоцентрични и локалистички поглед на свет јер одређују центар оријентисања текстовног простора говорника и саговорника. Тај се центар заснива на говорниковом погледу на свет, који је као језичка слика света условљен одређеним друштвеним и историјским приликама, што највише долази до изражаја у социо-прагматичком одређивању статуса саговорника од стране говорника (исп. Јахнов 1999: 114). Облици *ми*, *мени*, као фрагмен-

⁸ О посебности личних заменица трећег лица у односу на заменице првог и другог лица в. Кордић 2002: 14–16.

ти прецедената у асоцијативном пољу заменице ЈА, јављају се и као сигнали социо-прагматичког рангирања саговорника од стране говорника, којим се у српском језику, зависно од ситуације и контекста, исказују различити ставови и намере: исти статус са саговорником у исказивању блискости, присности; надређен статус саговорника и доказивање пред саговорником у заклинању и подређен статус саговорника у иронији, ругању, подсмевању.

5.2.3. С друге стране, реализација ових облика, којим се, иначе у позицији теме, односно реме актуелизује садржај комуникације, потврђује веома важну функцију заменица ЈА у изградњи текста, дискурса. Она, како је већ установљено у литератури, а како се види из наведених семантичких и контекстуално-стилских реализација, доприноси кохезији и функционалној перспективи текста, дискурса, па је као дискурсна јединица развила посебне, дуже – рематске и краће – тематске облике: *мене, мени* према *ме, ми*. Поред наведених примера и употребе ових облика у Асоцијативном речнику и у Речнику САНУ, установљење тематско-рематске перспективе текста потврдиће се и сопственим примерима типа: *Мене* је заболела рука — рематска : Рука *ме* је заболела — тематска; *Мени* је досадила врућина — рематска : Врућина *ми* је досадила — тематска (в. нав. дело: 113–114). Примери показују да је централна улога персоналне заменице ЈА у комуникативном акту условљена њеном примарном функцијом референције на говорно лице. Персоналност овог типа, граматички реализована личном заменицом ЈА, представља обавезну категорију у комуникацији зато што суделује у остваривању референцијског акта и дефинише га. При томе, у разматрању њеног асоцијативног поља, биће показивана и њена значајна улога на системском плану, јер заменица ЈА, како је већ у лингвистици установљено, представља функционални конституент персоналности из чије се перспективе дефинише комуникацијски акт са свим битним елементима комуникацијске ситуације (в. нав. дело: 107); (исп. и Милер 2004: 57–58).

5.3. Графемски облик придевске заменице *moi I*, вероватно је мотивисан експресивношћу, а латинизам *eīo I*⁹ и негирани облик *ne-ja I*¹⁰, употпуњују парадигму личних заменица; први мотивисан односом синонимије, а други односом антонимије, односима који на граматичком и лексичком плану нису својствени парадигми личних заменица, па нису до сада ни представљани у њиховом граматичком и лексичком опису. Њихова реализација у асоцијативном пољу личне заменице ЈА потврђује да је основна закономерност уређења

⁹ Овај латинизам није потврђен у Речнику САНУ иако је у њему представљено његово деривационо гнездо: *eīoizam, eīoicīa* и др., (књига 5), али се јавља као термин у филозофији и психологији. У Психолошком речнику Д. Крстића дефинисан као један од три слоја личности односно њеног менталног система: ид, его и суперего (Психолошки речник 1988: 146). То значење, као први део општијег значења, и зато без назнаке његовог терминолошког статуса, представљено је у Речнику САНУ, књига 8, под одредницом ЈА 3 (в. наведену деф., т. 5.6).

¹⁰ Ова лексема представљена је у Речнику САНУ, књига 15, као филозофски термин, на следећи начин: *не-ја* (у им. служби) с непром. фил. *оно ишћо није суишћина, бићћ власћийће личносћи*; исп. ја (3). Значење је у Речнику илустровано са два примера из истог извора, којим се потврђује његов антонимијски однос с другим општијим делом значења ЈА 3: Постоји вјечно јединство опрека „Ја“ и „Не-ја“, 99 и Не-ја имаде само толико реалитета, колико Ја трпи, 290 (Антологика филозофских текстова, Загреб, 1954). Лексема *не-ја* није потврђена у Психолошком речнику.

парадигматских односа у вербално асоцијативној мрежи заснована на логичким односима блискости, сличности и супротности, било да се на вербално-семантичком плану ови односи јављају као примарни организатори парадигме – синонимијских редова и антонимијских парова (скала), било да се јављају као потенцијални лексичко-граматички односи који регулишу унутрашњу уређеност микросистема чланова парадигме. Тако се по односу супротности са стимулусом, асоцијату *не-ја* придружују асоцијати *групи* и *група* формирајући микросистем парадигме засноване на односима еквиваленције. Наведени асоцијати показују да асоцијативно поље личних заменица пружа могућност проширивања њиховог описа како на граматичком тако и на лексичком, семантичком плану.

5.4. Неке заменице асоцијати, без обзира на тип граматичке повезаности са стимулусом, варирају видове исказивања егоцентричног погледа на свет, организујући у паровима са стимулусом парадигму скаларног типа. Они показују психичке, социјалне, културне, па и језичке карактеристике носилаца српског језика и то представника младе генерације, студентске и ђачке популације, па се могу анализирати и као асоцијати прагматичког и когнитивног нивоа.

Најочигледнији су асоцијати којим се истиче сопствена важност, надређеност, супериорност па и искључивост, што се у скаларној уређености парадигме парова може представити следећим синтагмама: *ЈА* → *сам* 22, *сама* 4, *лично* 4, *једина* 2, *једино* 1; затим: *ЈА* → *прво* 1 и *ЈА* → *само ја* 4, *и нико групи* 1, *и оиет ја* 1, *иа ја* 1, *само моје* 1 (*ЈА*). Реализација заменице *сам* 22 у асоцијативном пољу заменице *ЈА*, на шестом месту по учесталости, мотивисана је на општем језичком плану морфолошко-семантичким, парадигматским везама заменичких речи, док је на плану употребе мотивисана синтаксичким везама. Њена спојивост у пару са заменицом *ЈА* у форми синтагме одредбеног типа заснива се на смислу усредсређености којим допуњава смисао одређености личне заменице (исп. Шведова 1998: 15).

5.5. Семантичком мотивисаношћу, и то полисемијом, може се објаснити и високофреквентна реакција иста са стимулусом, чија се реализација у асоцијативном пољу са позиционог становишта асоцијативне граматике може представити и у сегменту потенцијалних реченица 2: *ЈА* → *ја* 26 (*ЈА* сам ја). У овој реченици таутолошке форме¹¹, иначе реализованој у пару *ЈА* → *сам ја* 7, заменица *ЈА* јавља се и у позицији субјекта и у позицији именског дела предиката. Тиме се показује широки распон референцијалне полисемне структуре ове заменице, који се може сужавати и проширивати, зависно од њене позиције у реченици. Тако се ове реченице могу интерпретирати са различитим значењима, која се иначе реализују са другим асоцијатима у корпусу, и то: као реченице идентификације, нпр. по имену, типа: *Ја* → *Милица* 4 (*ЈА*/то сам ја, Милица), као реченице карактеризације по неком својству, типа: *Ја* → *сам лепошћина* 2 (*ЈА*/то сам ја, лепотица)¹², као класификационо-уопштавајуће

¹¹ О таутологијама у различитим језицима и културама и о њиховој семантичкој и прагматичкој интерпретацији в. Вјежбица 1991: 391–452.

¹² О реченицама овог типа в. Ружић 2005: 491. Из позиционог асоцијативног значења карактеризације заменице *ЈА*, на вербално-семантичком плану развило се њено одредбено, придевско,

реченице, по свим типичним својствима, типа: *ЈА* → *сам ја* 7 (ЈА сам (увек) ја, односно личност са свим карактерним, психичким особинама) и као реченице идентитета, типа: *ЈА* → *моја маленкост* 2, *мој идентитет* 1, *сојство* 1 (ЈА/то сам ја, моја маленкост и др.)¹³. Реализоване или потенцијалне реченице таутолошког типа са асоцијатом који је исти са стимулусом откривају опсег деиктичне референтности која се може исказати заменицом ЈА, његове могуће различите видове и позиције у тематско-рематској актуелизацији реченичног садржаја и у одређивању комуникативног простора говорника и саговорника, као и његове могуће семантичке реализације чије је место у хијерархијски уређеној полисемној структури значења условљено позицијом и тематско-рематском улогом у реченици.

5.6. Повезивање по сличности у асоцијативној мрежи превазилази оквире врста речи, карактеристичне за вербално-семантички план, па се на когнитивном плану реализује као однос еквиваленције, што показују асоцијати именице, у примерима типа: *ЈА* → *личност* 39, *особа* 21, *карактер* 1, *идентитет* 4, *самосвесност* 2, *свесност* 2, на основу чега се развило посебно значење заменице ЈА, које је у полисемној структури у Речнику САНУ рангирано и представљено као ЈА 3. Ово номинационо, појмовно и контекстуално неусловљено значење, потврђено и у пару *ЈА* → *сам ја* 7, у форми смислене реченице и потенцијалних реченица разматраних у претходном излагању, представља и значење вишег ранга, јер се у асоцијативном пољу ове заменице, како смо показали, издваја као њено прототипично значење. Тако је на основу асоцијативног поља заменице ЈА откривено њено прототипично, номинационо значење, што до сада није уочено ни представљено у граматицима. У полисемној структури заменице ЈА у Речнику САНУ као примарно, основно значење наведено је њено граматикализовано, референцијално, деиктичко значење, а разматрано номинационо, прототипично значење рангирано је као ЈА 3, од укупно четири значења, и представљено на следећи начин: **ја** ... 3. (у им. служби, обично са заменицом „мој(е)“, „твој(е)“, и сл.) с (м) непром. *свесни део човековој бића; суштина, права природа, карактер, бити неке особе, личност, индивидуалност*. Значење је потврђено примерима типа: *развијај своје ја, глава је мој Ја, цело моје ново ја, имај свесност о своме ја*. Начин на који је представљено ово значење указује на његов номинациони карактер и блискост заменице ЈА 3 са именицама, али се истичу колокациона и морфолошка ограничења његове реализације на вербално-семантичком плану. Лексикографски опис овог значења и његова реализација у асоцијативном пољу указују на разлике између хијерархијски уређене полисемне структуре значења заменице ЈА на вербално-семантичком плану и умрежене, позиционе уређености њеног значења у асоцијативном пољу.

функционалностилски ограничено значење, представљено у Речнику САНУ као ЈА 4 на следећи начин: **ја** ... 4. (у прид. служби, у полусложеницама) *личан, индивидуалан, субјективан*, са примерима типа: *ја-џезија, ја-анализа, ја-роман* и сл.

¹³ О реченицама овог типа в. Пипер 2005: 110–111; први тип илустрован је примерима типа: *Мајка је мајка*, а други примерима типа: *То је, што је што*.

5.7. Реализација заменичких облика *моје 7* и *само моје 1* као асоцијата, осим морфолошком мотивацијом, могли би се, у светлу претходног разматрања колокационог ограничења реализације значења ЈА 3, у паровима са стимулусом представити и као потенцијалне синтагме зависног, одредбеног типа, чија се регуларност остварује променом редоследа стимулуса и реакције: *ЈА* → *моје 7, само моје 1* (моје, само моје ЈА).

5.8. Осим односа синонимије именички асоцијати у асоцијативном пољу откривају и однос хипонимије у коме стимулус ЈА 3 у асоцијативно вербалној мрежи у односу са именицама функционише или као хипероним, што је евидентно у паровима типа: *ЈА* → *сџуденѝ 19, девојка 13, деѝе 6, бруцош 1* и сл., или у коме стимулуси ЈА 1 и ЈА 3 функционишу као хипоними, надређених именичких хиперонима, што показују парови типа: *ЈА* → *човек 9, биће 3, женско 4, лице 3, Далмаѝинац 1, Моравац 1, мушкарац 1, мушко 1, Србин 1, сѝвор 1, Влах 1*.

6. На основу досадашњих истраживања заменица у вербалним асоцијацијама, као и на основу анализе корпуса асоцијативног поља заменице ЈА у овом раду, запажа се да је улога заменица у асоцијативно вербалној мрежи, а истовремено у језичкој способности, другачија је него у језичком систему. И у асоцијативној мрежи оне функционишу као деиктичке јединице, али пошто су лишене референцијалности, указују на најопштије смислове, па не образују јединствене парадигме. Тако се и у асоцијативном пољу заменице ЈА реализује само део система личних заменица. Оне у складу са позиционим карактером асоцијативне граматике функционишу у синтагматско-синтаксичкој зависности, образујући синтаксеме са свим другим врстама речи, а карактер те везе у асоцијативно вербалној мрежи, као што је и показано, одликује се одређеном закономernoшћу. Многе појединачне лексеме у асоцијативном пољу ове заменице мотивисане су граматичким везама са стимулусом, па су оне у оквиру вербалних асоцијација разматране и као видови лексикализације граматичких односа стимулуса и реакције. Лексичкосемантички односи ове заменице са другим јединицама, асоцијатима утврђивани су не само на основу парадигматске мотивисаности асоцијативне везе него и на основу синтагматске повезаности асоцијата са стимулусом, граматикализованих и деграматикализованих јединица — синтаксема, које су у оквиру вербалних асоцијација разматране и као видови граматикализације лексичкосемантичких односа.

Тако и овим радом остајемо у домену интегралног приступа у опису језичких јединица, приступа који обједињује речнички и граматички опис, при чему се у разматрању заменице ЈА, као и у разматрању прилога *мноѝо* и *заједно*,¹⁴ тежиште помера са језичког система на језичку способност одражену у асоцијативно вербалној мрежи односно у вербалним асоцијацијама наведених речи – стимулуса.

¹⁴ В. Ристић 2007: стр.

Кључне речи: српски језик, лична заменица ЈА, вербалне асоцијације, асоцијативно поље, вербално-семантички план, граматичке карактеристике заменице Ја, лексичке карактеристике заменице ЈА.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Асоцијативни речник српског језика 2005:** Предраг Пипер, Драгићевић, Р., Стефановић, М., *Асоцијативни речник српског језика (I део; од стимулуса ка реакцији)*, Београд.
- Вјежбица 1991:** Wierzbicka, Anna, *Cross-Cultural Pragmatics, The Semantics of Human Interaction*, Trends in Linguistics, Studies and Monographs 53, Berlin – New York.
- Јахнов 1999:** Jachnow, Helmut, *Категорија персоналности — суштина и функције*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 28/2 Београд, 107–118.
- Караулов 1993:** Караулов, Ю. Н., *Асоцијативна граматика руског језика*, Москва, „Русский язык“.
- Караулов 1999:** Караулов, Ю. Н., *Активна граматика и асоцијативно-вербална сфера*, Москва.
- Клајн 1985:** Klajn, Ivan, *O funkciji i prirodi zamenica*, Biblioteka Južnoslovenskog filologa, Nova serija. knj. 7, Beograd.
- Клајн 2000:** Клајн, Иван., *Лингвистичке студије*, Београд.
- Кордић 2002:** Kordić, Snježana, *Riječi na granici raznoznosti*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Кунцман-Милер 2004:** Kunzmann-Müller, Barbara, *Опис заменица у новој српској граматици*, Научни састанак слависта у Вукове дане 33/1, Београд, 55–65.
- Пипер 2005:** Пипер, Предраг, *Синтакса савременог српског језика, Простор реченица*, Предраг Пипер и др., у редакцији М. Ивић, Институт за српски језик САНУ, Београд и Матица српска, Нови Сад, 110–111.
- Психолошки речник 1988:** Крстић, Драган, *Психолошки речник*, ИРО „Вук Караџић“, Београд.
- Речник САНУ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књига V, 1968, VIII, 1973 и XV 1996, САНУ, Београд.
- Ристић 2008:** Ристић, Стана, *Асоцијативно поље граматичких речи у српском, руском и бујарском језику (на примерима прилога: срп. заједно, многу, рус. вмесџе, многу и буј. заедно, многу)*, Зборник Матице српске за славистику 73-74, Нови Сад, у штампи.
- Ружић 2005:** Ружић, Владислава, *Синтакса савременог српског језика, Простор реченица*, Предраг Пипер и др., у редакцији М. Ивић, Институт за српски језик САНУ, Београд и Матица српска, Нови Сад, 491.

- Станојчић – Поповић 2004:** Станојчић Живојин, Поповић Љубомир, *Грамаџика српскога језика*, Београд.
- Стевановић 1975:** Стевановић, Михаило, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд.
- Стефановић 2005:** Стефановић, Марија, *Од асоцијативног речника према асоцијативној грамаџици*, Асоцијативни речник српског језика (I део; од стимулуса ка реакцији), Београд, 23–55.
- Шведова 1998:** Шведова, Н. Ю., *Местоимение и смысл*, Москва.

Stana Ristić

LEXICO-GRAMMATICAL FEATURES OF THE PRONOUNS JA („I“)
FROM THE ASPECT OF VERBAL ASSOCIATIONS

Summary

Based on the analysis of relations between the pairs of the stimulus pronoun JA and their reactions, presented in the *Associative dictionary of the Serbian language* (“Asocijativni rečnik srpskog jezika”), this paper presents a model of verbal-semantic and cognitive-pragmatic level of its associative field (see the model attached at the bottom of the paper). Lexical and grammatical features of this personal pronoun have been established and presented by using standard analogical procedures of associative grammar, with the aim of adding to and/or modifying its current description. Thus, on the verbal-semantic level, we established the rules governing associative links between other parts of speech and other pronouns on the one hand, and the pronoun „JA”, on the other, as well as the degree of grammaticalisation of relations within the pair stimulus-reaction. Units of grammatical level have been presented in different segments. In the segment concerning the influence of the morphology and semantics of the stimulus, we formed paradigms of pronominal and deictic words, whereas in other segments we found syntactic units – syntaxemes in terms of realised and potential syntagms and clauses. Potential syntagms can be turned into regular ones by connecting the stimulus and reaction with the connective *i* (“and”) or by changing the associate from the citation form into one of its cases, and potential clauses by adding the universal predicate „*jesam*” (its short forms), „*imam*”, „*volim*” and „*znači*”, or by putting the verbal associate in its citation form into one of its forms. In grammatical units, motivated as well by cognitive and pragmatic factors, we established, by analogical procedures, some aspects of associative links affected by folk view of the world, preceding texts, social and psychological characteristics, as well as cultural patterns and stereotypes.

ПРИЛОГ — МОДЕЛ АСОЦИЈАТИВНОГ ПОЉА
ЗАМЕНИЦЕ ЈА

ВЕРБАЛНО-СЕМАНТИЧКИ – ГРАМАТИЧКИ ПЛАН

Утицај морфологије (семантике) стимулуса: ти 71; он 35; ја 26; его 15, моје 7, ми 6, мени 3, она 3, мене 2, неко 2, они 2, ко, мој, ништа, не-ја, себе, само моје, сада, други, другачије, ето, па;

Синтагме: сам 22; и само ја 4, и ти 4, лично 4, сама 4, једина 2, сада, а можда и ми, и нико други, и он, и опет ја, једино, па ја, смајли, прво,

Потенцијалне синтагме: ти 71; он 35; љубав 5, живот 4; лепота 4, огледало 3, срећа 3, школа 3, успех 3; ми 6, она 3, они 2, осмех 2, свет 2, други, младост, много тога, мој свет, амбиција, амбициозност, детињство, факултет, победа, породица, поштење;

Реченице: волим 32; сам ја 7; мислим 6, желим 6; не знам 5, постојим 5; имам 4, спавам 4, могу 3, немам 3, радим 3, читам 2, пишем 2, сам луд 2, те волим 2, учим 2, живим 2. чекам, говорим, губим, хоћу, идем, имам кола, једем, кољем, купујем поклоне, напредујем, сам лепа, сам лујка, сам мила, сам најбољи, сам срећна, сам..., немам паре, нисам крив, нисам нежна, осећам, певам, причам, те мрзим, умам, више не могу, волим лето, волим...;

Потенцијалне реченице 1: мислити, смејати, волети;

Потенцијалне реченице 2: личност 39; ја 26, особа 21; студент 19; девојка 13; човек 9; име 8; дете 6, Ивана 4, Милица 4, егоиста 4, женско 4, биће 3, цар 3, лице 3, најбољи 3, упорна 3, ауторитет 2, лепа 2, лепотица 2, мала 2, нарцис 2, неко 2, паметна 2, потомак 2, тврдоглава 2, уникат 2, млад, Баја, Бајић, без душе лепа, Боба, бојажљива, бруцош, будући др., центар, Далматинац, дивна, доктор, Дуња, емотивна, естрадна звезда, геније, главни, глумица, Гоца, искрен, Иван, јака, јединица, јединствен, јединствена, Јелена, карактер, користан, лекар, лењ, луда, маца, мама, милионер, Мирослав, момак, Моравац, мушкарац, мушко, неиспавана, ненаспавана, нерасположена, несигурна, одраз у огледалу, огроман облак, особа која говори, наметан, Пера, перфекциониста, проститутка, први, психијатар, реч недоречена, репер, ситна, Слађана, смирена, снага, способна, Србин, срећна, стабилна, Стево, студенткиња, створ, субјекат, свемоћан, светло, тајанствена, тајна, Тамара, Тијана, ТОПЛОТА, ученик, учитељица, велика, Вељко, весела, Влах, збуњена;

Потенцијалне реченице 3: моја маленкост 2, мој идентитет, моје име, неко сигуран у себе, сопство, индивидуа; заменица 2, тешка реч; понос 6, плаве очи, наочаре, кућа, соба, телефон, BMW М3. књига, паре; нежност 2, смех 2, песма, балет 2, спорт, уметност, трчање, учење;

Реплике – одговори: јесам 7, нисам;

Фонетско-фонолошка и графемска мотивација: јаја, ТОПЛОТА, moi, 5.

КОГНИТИВНО-ПРАГМАТИЧКИ ПЛАН

идентитет 4, постојање 2, самосвест 2, свест 2, присуство, став, памет 3, осећај, сентименталност, особеност,

мој лик 2, анатомија, изглед, килажа, коса, очи, слух,

одлучност 3, доброта 2, искреност 2, борба, чврстина, импулсивност, лудило, мудрост, оптимизам, поштовање, позитивизам, сигурност, самопоуздање, слобода, смелост, умереност, упорност, важност, задовољство, првенство, самосталност 2, супериорност,

егоизам 4, тврдоглавост 3, неодлучност, неодређеност, несигурност, опаконост, препотентност, себичност, расејаност, размаженост, субјективност, рањивост, усамљеност, туга, завист,

лепо, чудно, осећајно, празно, субјективно;

чича Глиша.

Неутврђено порекло асоцијација: бело 2, црвено 2, плаво; паметни, кобила, краљице, мост, превара, процес, сан, скола, слова, сложеност, вика, воз.

800 (165, 414, 181) + 311 + 25 + 222¹⁵

¹⁵ У моделу смо задржали и бројеве из речничког чланка заменице ЈА, наведене у Асоцијативном речнику, при чему бројеви, релевантни за ово истраживање представљају следеће податке: 800 — укупан број испитаника, 311 — укупан број различитих реакција, 25 — испитанике без одговора и 222 — одговоре са фреквенцијом 1.